

הכנס יתקיים באולם 101 בבית הסטודנט, אוניברסיטת חיפה

כתובת: שדרות אבא חושי 199 הר הכרמל, חיפה

כניסה דרך "שער כרמל"

טל': 04-8240689 | 04-8249392

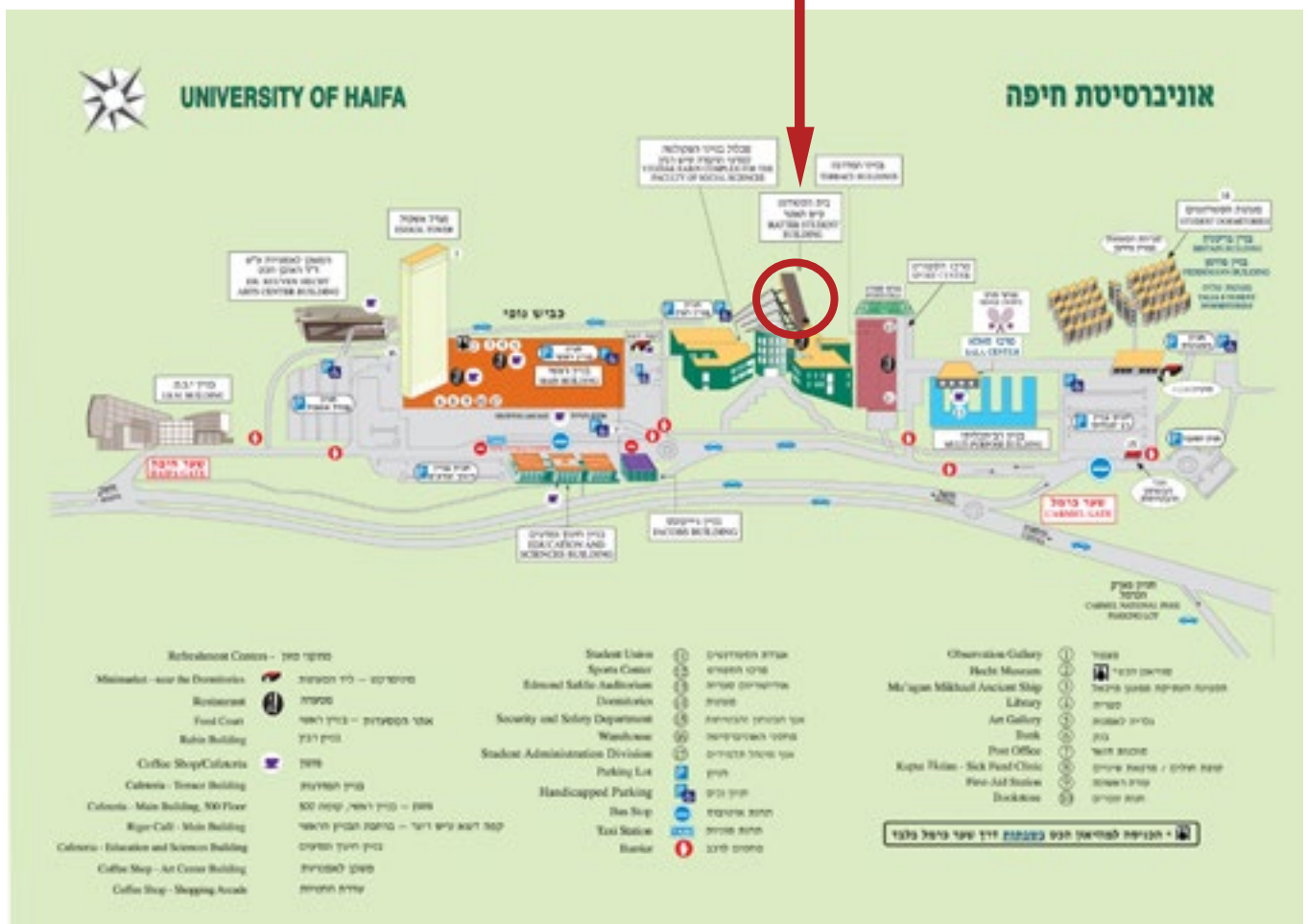
arch@research.haifa.ac.il

<http://arch.haifa.ac.il>

ההגעה לאולם 101 בבית הסטודנט:

יש לרדת בתחנת "בניין רבין", להיכנס דרך השער שבין הבניין הרב-תכליתי ובניין המדרגה, וללכת לאורך הכביש הפנימי עד שמגיעים לשער בית הסטודנט.

לאור מצוקת החנייה בקמפוס, מומלץ להגיע בתחבורה ציבורית

הכנס השנתי של מחקרי המכון לארכיאולוגיה אוניברסיטת חיפה

26 בפברואר
2018

חדר 101
בית הסטודנט

הכנס מוקדש לפרופ' מינה עברון, ראש המכון היוצאת, לרגל פרישתה

2018

09:10-08:30 התכנסות וכיבוד קל

מושב ראשון: קדמונים בכרמל

09:30-09:10

ברכות - פרופ' גוסטבו מש, רקטור
דברי פתיחה - פרופ' איילת גלבע, ראש המכון

10:00-09:30 הרצאת אורח: פרופ' ישראל הרשקוביץ,
המחלקה לאנטומיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב
חידושים בחקר האבולוציה של האדם בכרמל

10:20-10:00 ד"ר חן שימלמיץ ופרופ' מינה עברון
בין שתי מערות: חקר הדינמיקה המורכבת של יחסי האמו ספייאנס
וניאנדרטלים בכרמל

10:50-10:20 הפסקת קפה

מושב שני: מהעמקים עד הבקעה

11:10-10:50 ד"ר שי בר

מראס א-דין: חפירות באתר משלהי תקופת הברזל במזרח השומרון

11:30-11:10 ד"ר אהרון גרינר וד"ר מתן ג. אדמס
מכלול כלי אבן עשיר של תקופת הברונזה הקדומה מתל מגידו מזרח

11:50-11:30 ד"ר עדי ארליך

בית שערים בתקופת הרומית והביזאנטית כתום ארבע עונות חפירה

12:10-11:50 גב' צילה אשל

מטמוני כסף מתקופות הברונזה והברזל בארץ ישראל

13:30-12:30 הפסקת צהרים וכיבוד קל

מושב שלישי: מהגולן לנגב

13:50-13:30 ד"ר יתם טפר

מדרום לצפון - המעבר בין התקופה הביזאנטית לאיסלאמית
הקדומה לאור החפירות בשבטה ובטמרה

14:10-13:50 פרופ' עמרי לרנאו וד"ר יונתן אדלר

עצמותיהם של דגים כשרים ודגים שאינם כשרים בחפירות
ארכיאולוגיות בארץ

14:30-14:10 ד"ר מיכאל אזנברג וד"ר מיכאל איזנברג

הגבול הצפוני של תחום סוסיטא והמשמעות הכלכלית-חברתית
לאור החפירות במג'דוליה

14:50-14:30 גב' ארלטה קובלבסקה וד"ר מיכאל איזנברג

The Southern Bathhouse of Antiochia Hippos

15:10-14:50 מר ולדימיר וולף אברוטיס

"חכלילי עיניים מייך": אלף שנות ייצור יין בארץ-ישראל, מבט מאתר
נשר-רמלה

15:30 נעילת הכנס

ובתר ההרבדה שחלו בהם. כל אלה ישפכו אור חדש על דגמי ההתנהגות של האדם המודרני והניאנדרטלים באזורנו ועל הנוף בו חיו בראשית הפלייסטוקן המאוחר, ויספקו לנו כלים חדשים לבחינת האפשרות של מגע תרבותי והעברת ידע בין הקבוצות האנושיות השונות.

בין שתי מערות: חקר הדינמיקה המורכבת של יחסי הומו ספייאנס וניאנדרטלים בכרמל

ד"ר רון שימלמיץ ופרופ' מינה וינשטיין-עברון

המכון לארכיאולוגיה ע"ש זימן, אוניברסיטת חיפה

תמונה: חפירות שכבה B בטבון; מבט מן הארובה

חקר הגנום האנושי חשף בשנים האחרונות כי בקרב אוכלוסיות רבות בנות זמננו, כולל אלו הגרות באזורנו, יש מרכיב מסוים בדנ"א שמקורו ממפגש קדום עם ניאנדרטלים. בעזרת מודלים שונים משוער כי מפגש זה חל בשלהי התקופה הפלאוליתית התיכונה, אי שם בין 100,000 ל-50,000 שנים לפני זמננו. מודלים אלו מציעים גם את המרחב של הלבאנט כנקודת המפגש הסבירה ביותר, שכן זהו האזור היחיד הידוע בו מופיעים הומו-ספייאנס וניאנדרטלים במהלך הפלאולית התיכון. למרות פריצת דרך מדעית זו בחקר אבולוציית האדם, אנו יודעים אך מעט על פרק הזמן המדויק, או פרקי הזמן המדויקים בהם חלו מפגשים אלו. יתר על כן, איננו יודעים דבר על אופיו התרבותי של מפגש זה. מחקר ארכיאולוגי עדכני, שעיקרו חשיפת קונטקסטים ברורים שיסייעו בהבנת הדינמיקה המורכבת בין המינים, נחוץ על מנת לגשר על פערים אלה. הר הכרמל, ונחל מערות בפרט, ידוע זמן רב כאזור מפתח בחקר השונות והדמיון והמפגש האפשרי בין הומו ספייאנס וניאנדרטלים. במערת טבון לבדה, בחפירות שנות ה-30 על ידי דורותי גרוד, נמצאה קבורת אישה ניאנדרטלית המיוחסת לשכבה B (אם כי קיימת אי בהירות בעניין) ולסת של הומו ספייאנס בשכבה C שמתחתיה. במערת סח'ול הסמוכה, חשף תיאודור מק'קאון, סדרה של עשרה שלדי הומו-ספייאנס שחלקם משוחזרים כקבורות. השלדים ממערת סח'ול מתוארכים לפרק הזמן בין 130,000 ל-100,000 שנים לפני זמננו, ככל הנראה במקביל לפרק הזמן אליו משוייכת לסת האדם המודרני בטבון. סדרה של קונטקסטים ארכיאולוגיים קרובים כל כך של שני מינים אלו לא נחשפה באף מקום אחר בעולם עד כה. ואמנם, למרות שחלפו כמעט מאה שנים מאז חפירות מק'קאון במערת סח'ול (1931-1932) וחפירות גרוד במערת טבון (1929-1934), חשיבות תוצאותיהן לחקר אבולוציית האדם עדיין רבה ביותר. אולם, בגלל אופי החפירות בראשית המאה העשרים הידע שלנו אודות היבטים שונים של האתרים והשכבות הנושאות את שרידי האדם החשובים דל ביותר. חפירות נוספות במערת טבון על ידי ארתור ג'לינק ואברהם רונן, האירו היבטים תרבותיים חשובים, אך המפלס של הניאנדרטלים של שכבה B לא נחפר מאז שנת 1934. גם מערת סחול לא נחפרה שוב. כתוצאה מכך, היכולת שלנו להבין במה ובאיזו מידה דומים דגמי ההסתגלות של האדם המודרני לאלה של הניאנדרטלים מוגבלת למדי. חשוב מכך, במצב נתונים דל שכזה, היכולת שלנו לזהות תנועה של ידע נלמד חברתית בין המינים ולפתח דיון מעמיק על אפשרויות פוטנציאליות למפגש בין המינים ואופיו נמוכה ביותר.

במטרה להשלים פערי-ידע אלו יזמנו בשנת 2016 פרויקט מחקר חדש בשני אתרי מפתח אלו. הפרויקט כולל חפירה מחודשת של שכבה B בטבון והמעבר בינה לבין שכבה C (בניהול משותף עם ישראל הרשקוביץ מאוניברסיטת תל-אביב), וחפירה בחלקו הצפוני של מערת סח'ול. במערת טבון התחלנו בחפירה בחדר הפנימי של המערה וחשפנו מפלס עמוס עצמות בעלי חיים. במערת סח'ול זיהינו שכבות באתרן, שהיו מכוסות תחת שפך החפירה הישנה וקיומן נעלם מעיני החוקרים משך עשרות שנים. באמצעות החפירות החדשות באתרים אלה ובעזרת שיתוף פעולה עם שורת חוקרים מתחומים שונים אנו מתעתדים לספק מידע חדש אודות מורכבות התרבות החומרית ומגוון שרידי בעלי החיים, לשחזר את הסביבה הקדומה, לתארך חומרים שמקורם בשכבות שבאתרן, ולהבין את ההיסטוריה הגיאולוגית של האתרים ואת מורכבות תהליכי ההרבדה

מכלול כלי אבן עשיר של תקופת הברונזה הקדומה מתל מגידו מזרח

ד"ר אהרון גרינר¹ וד"ר מתיו ג. אדמס²

1 המכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן, אוניברסיטת חיפה
2 מכון אולברייט

בחפירות בתל מגידו נתגלתה עדות לקפיצה חסרת תקדים בפעילות בנייה מונומנטלית בשלהי תקופת הברונזה הקדומה א' עם בנייתו של מקדש חדש שמשתרע על פני שטח של 1,100 מטרים מרובעים. בעקבות מחקר, סקרים וחפירות נוספות באזור מגידו זוהה אתר מתקופת הברונזה הקדומה א' - שנקרא כעת תל מגידו מזרח - ממזרח לאקרופוליס הפולחני. נראה שיישוב זה תיפקד כיישוב העיקרי שקשור למקדש.

ארבע עונות חפירה בתל מגידו מזרח הניבו מכלול כלי אבן מרשים ומפתיע, הנחקר במעבדת כלי האבן במכון זינמן. אלה כוללים כלי בזלת האופייניים לתקופה כגון קערות בנות ארבע ידיות וקערות גדולות בצורת V. כלים נוספים כוללים חישוקי בזלת סטנדרטיים, כלים מרובעים וכיפתיים, אבני שחיקה וכלים ייחודיים אחרים.

בהרצאה זו אנו נציג את מכלול כלי האבן מתל מגידו מזרח, ונשתמש בו על מנת להבין טוב יותר את האתר. אנו נבחן אם מכלול כלי אבן זה יכול לסייע להבהיר את היחסים בין תל מגידו מזרח לבין הפעילות הפולחנית שהתרחשה במקדש הגדול והמתוכנן של תקופת הברונזה הקדומה א' שהיה במרחק של מאות מטרים ספורים באקרופוליס של תל מגידו.

חפירות מגידו מזרח: מבט לכיוון תל מגידו

מראס א-דין: חפירות באתר משלהי תקופת הברזל במזרח השומרון

ד"ר שי בר

המכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן, אוניברסיטת חיפה

חורבת מראס א-דין (רשת ישראל הישנה 18624/16740) נמצאת במזרח השומרון סמוך לדרך אלון ולישוב גתית. האתר התגלה לראשונה בסקר הבריטי, תועד בקצרה בסקר אפרים (פינקלשטיין ואחרים 1997, 800), ונחקר באופן מעמיק במסגרת סקר הר מנשה (בר וזרטל 2016, אתרים 172-173).

בסקר נמצאו חרסים החל מתקופת הברונזה התיכונה 2 ועד ימי-הביניים, כאשר מרבית הממצא מתקופת הברזל 3. הממצא מתקופת הברזל נמצא במערב האתר, שם אותרה מערכת מבנים בנויה היטב.

זהו אתר מפתח להבנת מזרח השומרון בתקופה שלאחר הכיבוש האשורי (המאות 8-6 לפנה"ס). בסקר ובחפירה שהתנהלה במקום באפריל 2017 התגלו קערות מיוחדות רבות, שהן מאובן מנחה להתיישבות במזרח השומרון בתקופה זו. זרטל (תשמ"ט) הציע שהקערות הן מאובן מנחה להתיישבות של גולים מדרום מסופוטמיה, אולי הכותים הנזכרים בתיאור המקראי, שהובאו לאזור אחרי חורבן ממלכת ישראל במסגרת מערכת ההגליות האשוריות. ניתוח ראשוני של המכלול הקראמי מהחפירה מראה השפעות או אפילו נוכחות יהודאית באתר, הממוקם עמוק בתחומה של ממלכת ישראל החרבה.

בהרצאה נתאר את הרקע ההיסטורי והארכיאולוגי של מזרח השומרון בתקופה שאחרי הכיבוש האשורי של ממלכת ישראל, ונציג את התוצאות הראשוניות של חפירת הבדיקה שבוצעה באפריל 2017.

"קערה מיוחדת" מהחפירות במראס א-דין

מטמוני כסף מתקופות הברונזה והברזל בארץ ישראל

גב' צילה אשל

המכון לארכיאולוגיה ע"ש זימן, אוניברסיטת חיפה

ברחבי ארץ ישראל נתגלו למעלה משלושים מטמוני כסף מתקופות הברונזה והברזל. השוואה בין המטמונים מאפשרת לזהות תמורות באיכות הכסף, בכמותו, ובאופן השימוש בו. תמורות אלו משקפות מגמות במסחר, בכלכלה ובמנהל של השלטון המקומי. בהתבסס על מחקר השוואתי של חלק מן המטמונים, הכולל בדיקה של הקונטקסט שלהם, מחקר טיפולוגי ואנליזה כימית של פריטי הכסף במטמונים, אני מציעה כי מתכת הכסף שימשה כאמצעי תשלום בארץ ישראל כבר בתקופת הברונזה התיכונה. החל מתקופה זו, שברי תכשיטים ופריטי כסף שונים הוטמנו בצורות, ורק בשני מקרים צורות אלו אף נחתמו בבולות. שקילת הפריטים מצביעה על אקראיות במשקלים שלהם.

בתקופת הברזל מצאתי כי פריטי הכסף בחלק נרחב מן המטמונים מכילים אחוזים גבוהים של נחושת, ככל הנראה בשל מחסור מקומי בכסף. כיוון שבארץ ישראל אין מקורות כסף, ייתכן והמשמעות היא שדרכי המסחר היו פחות פעילות מאשר בתקופות קדומות יותר. מעבר לכך, זיוף פירושו העדר בקרה על איכות הכסף, שבדרך כלל מנוהלת על ידי השלטון המקומי. שתי תופעות אלו מיוחסות להתמוטטות השלטון המצרי בשלהי תקופת הברונזה המאוחרת בארץ ישראל, ולהתאוששות ההדרגתית בעקבותיה. עם המעבר לתקופת הברזל, ולאורך תקופה זו, הכסף הפך זמין בכמויות גדולות, כפי שעולה ממטמוני הכסף הגדולים מן התקופה. מרבית הכסף היה בצורה של 'בצעי כסף', ואילו שברי תכשיטים וחוטמים היו פחות נפוצים. משקלי הבצעים לא התקבצו ליחידות משקל כלשהן, וכמו כן בולט ריבוי של בצעי כסף במשקל קטן מאוד (0.5g). בצעי הכסף בדרך כלל לא

נצרכו בצורות, אלא נבצעו ונשקלו בשעת התשלום, כאשר הבצעים הקטנים משמשים לאיזון המאזניים.

בצעי כסף, על כן, לא היוו השראה להמצאת המטבע במאה השביעית לפנה"ס, כפי שנטען על ידי מספר חוקרים. להיפך, המטבעות הראשונים שנתגלו בארץ ישראל, מן המאה השישית לפנה"ס, נבצעו אף הן, עדות לכך שהרכבן הוטל בספק והן נבצעו כדי לוודא את איכות הכסף.

מטמון תל דור. אוסף רשות העתיקות, תצלום © מוזיאון ישראל, ירושלים, ע"י ארדון בר-חמא

בית שערים בתקופות הרומית והביזאנטית בתום ארבע עונות חפירה

ד"ר עדי ארליך

המכון לארכיאולוגיה ע"ש זימן, אוניברסיטת חיפה

בית שערים בתקופה הרומית נודעה כאחוזתה של המלכה ברניקי במאה הראשונה לספירה, מושב הסנהדרין וביתו של רבי יהודה הנשיא במאה השנייה לספירה, ובית קברות מרכזי ליהודי ארץ ישראל והתפוצות במאות השלישית והרביעית לספירה. חפירות קודמות באתר התמקדו בעיקר בבית הקברות העשיר שבאתר, וחשפו רק מעט ממבני העיר עצמה, השוכנת על גבעת שיח אבריק.

החפירות המחודשות באתר מטעם המכון לארכיאולוגיה ע"ש זימן החלו בשנת 2014 ומתקיימות בשטח הגן הלאומי בית שערים והיישוב בית זייד. מטרת החפירות לחשוף את עיר החיים, ואת הקשר שלה לעיר המתים. בהרצאה זו נציג את הממצאים העיקריים מן התקופות הרומית והביזאנטית בשני היבטים - תכניתה של העיר ושלבים עיקריים בתולדותיה.

מן החפירות עולה כי בבית שערים הייתה בנייה משמעותית כבר בימי החשמונאים ובתקופה הרומית הקדומה, ימי המלכה ברניקי. בתקופה הרומית התיכונה והמאוחרת העיירה מתוכננת היטב וככל הנראה גם מבוצרת, ויש בה עדויות ליישוב יהודי, כדוגמת מקוואות וכלי אבן. בית הקברות הבינלאומי תרם לעלייתה וסיפק לה פרנסה. היא חרבה באמצע המאה הרביעית לספירה, ולאחר זמן קצר שוקמה. בשלב זה העיר הייתה גדולה במיוחד אך בנייתה דלה ובשימוש משני בחומרי בנייה, וכלכלתה הסתמכה על ענפי ייצור כדוגמת קרמיקה, זכוכית ושמן זית. העיר חרבה שוב בראשית המאה החמישית, ולאחר מכן הייתה דלה במיוחד עד שדעכה במאה השישית לספירה. בשלב זה אין לדעת האם היא נותרה יהודית גם בתקופה הביזאנטית. לאחר התקופה הביזאנטית היא לא נושבה מאות שנים, עד לתקופה הממלוכית.

החפירות מצוירות את בית שערים כאתר תפר ותווך בכמה ממדים: תווך בין אזורים גאוגרפיים, תווך בין כפר לעיר, ותווך בין יהודי ארץ ישראל ליהודי התפוצות. עלייתה בתקופה ההלניסטית וירידתה בתקופה הביזאנטית מצטיירות הזוהר של היישוב היהודי בגליל בתקופה זו.

תצ"א של חלק משטחי החפירה על גבעת שיח אבריק

מדרום לצפון - המעבר בין התקופה הביזאנטית לאיסלאמית הקדומה לאור החפירות בשבטה ובטמרה

ד"ר יותם ספר

המכון לארכיאולוגיה ע"ש זימן, אוניברסיטת חיפה ורשות העתיקות

במאה השביעית לספירה עברה ארץ ישראל הלכה למעשה משלטון נוצרי-ביזאנטי לשלטון ערבי-איסלאמי. במספר קרבות היסטוריים שנערכו לאורך מסעם של צבאות המוסלמים מדרום לצפון עברו לידיהם במהלך שהושלם בכעשור שנים הנגב, מישור החוף ושאר חבלי הארץ כולל הערים כדוגמת עזה, ירושלים וקיסריה. אירועים אלו מציינים לדעת חלק מהחוקרים את סופה וחורבנה של תרבות חומרית מפוארת ואחרים משרטטים תהליך שונה שעיקרו המשכיות ואף פריחה ושגשוג.

בהרצאה נתייחס לשני אתרי יישוב כפריים בהם נערכו לאחרונה חפירות ארכיאולוגיות נרחבות, במהלכן נחפרו ותועדו מכלולי מבנים המתוארכים לפני ואחרי הכיבוש המוסלמי של ארץ ישראל ונשמע על מאפיינים עיקריים של הממצא הארכיאולוגי שנחשף בהם.

במסגרת הפרויקט לחקר קריסתם של היישובים הביזאנטיים בנגב הנערך מטעם מכון זימן לארכיאולוגיה באוניברסיטת חיפה, נערכו סקרים וחפירות ארכיאולוגיות בחלוצה, בירת הנגב באותה העת, ובשני יישובים כפריים-חקלאיים, שבטה וניצנה, כולם ממוקמים באזור מדברי צחיח למחצה בדרומה של הארץ. לצורך ההרצאה הזו נבחר האתר בשבטה, שם נערכו החפירות בשנים 2015-2016, שהתמקדו בחלקו הדרומי של היישוב לצד ברכות המים הציבוריות והכנסיה הדרומית.

במסגרת חפירות הצלה ארכיאולוגיות הנערכות מטעם רשות העתיקות ולצרכי פיתוח נחפרים במהלך השנים ובצורה אינטנסיבית עשרות אתרים. לעיתים, מתקיימות חפירות רבות באתר יישוב אחד. טמרה השוכנת ברמת יששכר, מצפון מערב לבית שאן ובקרבת עפולה, הוא יישוב שכזה השוכן באזור פריפריאלי בצפונה של ארץ ישראל. בחפירות הרבות שנערכו באתר נחשפו מבני מגורים רבים ובחפירה שנערכה בשנת 2003, נחפר בחלקו מבנה כנסיה הממוקמת לצד מעין מים.

שני האתרים, שבטה וטמרה, ממוקמים באזורים כפריים הרחק ממרכזי שלטון אורבניים ובשניהם נחשפו מכלולים דומסטיים ומבני ציבור, מתקני מלאכה וממצא ארכיאולוגי רב המתוארך לשלהי התקופה הביזאנטית וראשית התקופה האיסלאמית. בשבטה מוכרות שלוש כנסיות ומסגד ונטען כי זוהי דוגמא לדו קיום ויחסי שכנות טובים בין קהילות שונות באותה העת. בטמרה, חשפנו כתובת הקדשה בכנסיה המתוארכת לפי מנין ההיג'רה המוסלמי וגם שם נטען לדו קיום והמשכיות בתנאים דומים.

בהרצאה נציג ממצאים נוספים, היכולים לדעתנו לשפוך אור חדש על האתרים ותושביהם באותה העת וכן גם פרשנות נוספת לממצא הארכיאולוגי. מכאן, צפויה להערכתנו תרומה לדין במעבר ההיסטורי הנדון כאן במרחב הכפרי בארץ ישראל.

טמרה - כתובת הקדשה ביוונית
ברצפת הכנסייה, מתוארכת לשנת 107
להיג'רה; שנת 725 לסה"נ (יותם ספר
2013)

שבטה - משקוף מעוטר בכתובת יוונית
כמדרגה בכניסה לבית הברכה
(צילום: יותם ספר)

הגבול הצפוני של תחום סוסיתא והמשמעות הכלכלית- חברתית לאור החפירות במג'דוליה

ד"ר מיכאל אזבנד וד"ר מיכאל איזנברג

המכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן, אוניברסיטת חיפה

שיטות שונות הוצעו על ידי חוקרים כדי לקבוע גבולות מנהליים בתקופה הרומית בכלל ובגולן בפרט כגון זיהוי אתרים הקשורים לתחומים מסוימים, אבני גבול, תפוצה של טיפוסים כלי חרס מקורות ספרותיים ועוד. שאלה מעניינת היא לגבי קביעת הגבול הצפוני של תחום סוסיתא ומעבר לזה המשמעות הכלכלית-חברתית של אותו גבול. עד כה אין לנו מידע מפורט על קו גבול זה. חוקרים קבעו את הקו הזה על סמך שילוב של כמה מקורות וביניהם זיהוי חלק מהאתרים כמופיעים ברשימת העיירות האסורות בתחום סוסיתא (רשימה שמופיעה בירושלמי שביעית, תוספתא דמאי, ובכתובת פסיפס מבית הכנסת ברחוב), ותיאור של הגולן על ידי יוסף בן מתתיהו.

בשנים האחרונות מתקיימת חפירה ארכיאולוגית באתר חורבת מג'דוליה הממוקמת בגבול הצפוני של תחום סוסיתא מעל הגדה הדרומית של נחל סמך. העדויות הארכיאולוגיות באתר שופכות אור על הגבול הצפוני של תחום סוסיתא ועל המשמעות של הגבול בחיי היום-יום. עד כה אין זיהוי לשמו הערבי של האתר שניתן לקושרו עם שם מהעת העתיקה. הכפר מתוארך לתקופה הרומית (עדות מצומצמת ליישובו מחדש קיימת בימי הביניים). מטרתן של החפירות הן לאפיין את טיבה של התרבות החומרית של יישוב כפרי בגולן במהלך התקופה הרומית ולעמוד על אופי הקשרים עם אתרים אחרים בסביבה. בצד הדרומי-מזרחי של האתר התגלה בית כנסת מהתקופה הרומית, עדות ליישוב היהודי במקום. מצפון-מזרח לבית הכנסת, בקצה הכפר התגלה כבשן לייצור כלי חרס. מחקר כלי החרס שנוצרו במג'דוליה מעלה מספר שאלות יסוד לגבי הקשר עם אתרים אחרים באזור ובראש ובראשונה עם עיר האם במרחב - הפוליס אנטיוכיה היפוס (סוסיתא).

ח' מג'דוליה. צילום: שמואל מגל

עצמותיהם של דגים כשרים ודגים שאינם כשרים בחפירות ארכיאולוגיות בארץ

פרופ' עמרי לרנאו' וד"ר יונתן אדלר²

1 המכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן, אוניברסיטת חיפה
2 אוניברסיטת אריאל בשומרון

דיני הכשרות המופיעים במקרא עוסקים באבחנה בין בעלי חי טהורים, שאכילתם מותרת, לעומת אלו שטמאים ואכילתם נאסרה. שתי שאלות מעניינות מתבקשות מדינים אלו - מתי הם נכתבו, ומתי החלו בני ישראל לנהוג על פיהם. מחקר עצמות בעלי חיים המתגלות בחפירות ארכיאולוגיות יכולות לענות על השאלה השנייה, שיש לה השלכות, בין היתר, לגבי התפתחות הזהות היהודית במהלך הדורות.

שאלת מציאות עצמות חזירים באתרים פלישתיים, כנעניים, ישראלים ויהודאים בתקופות שונות כבר מעסיקה את המחקר הזואו-ארכיאולוגי מזה שנים. בהרצאה הזו נבדוק מה ניתן לומר על אכילת דגים, כשרים ושאינם כשרים. עצמות דגים מתגלות כמעט בכל חפירה ארכיאולוגית ברחבי הארץ, וכאשר דרגת השתמרותן טובה ניתן לקבוע את זהותן. כך למשל נמצאו בחפירות בירושלים, בשכבות שתוארכו לתקופות שונות, סוגי דגים שיובאו לעיר ממקורות רבים: מן הים התיכון, מים סוף, מן הכנרת והירדן, מנחלי החוף ומסבחת ברדוויל.

בתוך מגוון הדגים המזוהים בארכיאולוגיה באתרים בארץ, קיימים שני סוגים שכיחים שהם חסרי קשקשים ולכן אינם כשרים: השפמנון המצוי, שהוא הדג הגדול ביותר בכנרת, בירדן ובנחלי החוף שלנו, ומינים שונים של דגי סחוס, כרישים וחתולי ים מן הים התיכון. לדגי סחוס אין עצמות. מה שבכל זאת משתמר היטב

בקרע הן שיניים, וחלקים מרכזיים של החוליות הסחוסיות, שבמהלך חיי הכריש מסתיידים אך אינם מתגרמים. כלומר לא נוצרת בהם רקמת עצם.

על מנת לענות על השאלה "מתי החלו בני ישראל להימנע מאכילת שפמנונים ודגי סחוס" אספנו נתונים על שכיחות שרידיהם באתרים שונים ובתקופות שונות. תוצאות ראשוניות של מחקר זה מראות הבדל משמעותי בשכיחות שרידי דגים לא כשרים ברחבי הארץ בתקופת הברזל לעומת התקופה הרומית הקדומה (שלהי ימי הבית השני), ובמיוחד בירושלים. לפיכך אנחנו מציעים שהנהוג להימנע מאכילת דגים שאינם כשרים התפתח כנראה מאוחר יחסית, לכל המוקדם במהלך התקופה הפרסית ואולי רק בתקופה ההלניסטית.

למעלה: כריש, למטה: שפמנון מצוי

"חכלילי עיניים מיין": אלף שנות ייצור יין בארץ-ישראל, מבט מאתר נשר-רמלה

מר ולדימיר וולף אברוטיס

המכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן, אוניברסיטת חיפה

מראשית העיסוק בחקלאות, גידול הענבים וייצור היין היה אחד מענפי הכלכלה החשובים של ארץ-ישראל. המתקנים הקדומים ביותר שפורשו כגתות, מתוארכים לתקופה הכלקוליתית המאוחרת (המחצית הראשונה של האלף ה-2 לפנה"ס). בתקופת הברונזה התיכונה (בעיקר המאות ה-15 - ה-14 לפנה"ס) מתועדות לראשונה גתות חצובות בסלע המפגינות אחידות טיפולוגית, שבמהלך תקופת הברזל ב' (המאות ה-10 - ה-7 לפנה"ס) ואילך הפכו להיות שכיחות למדי. התפתחות טכנולוגית מסוימת בייצור היין מתרחשת בתקופה ההלניסטית-רומית (המאות ה-3 לפנה"ס - ה-6 לסה"נ). לשיאו הטכנולוגי ייצור היין מגיע בתקופה הביזאנטית (המאות ה-4 - ה-7), עם ההופעה של הגתות המאפשרות ייצור בכמויות גדולות ובאיכות טובה. יחד עם התפשטות הנצרות, הקניית מעמד ארץ הקודש לארץ-ישראל, וכתוצאה מכך ראשיתה של עליה לרגל המונית, היין המקומי הופך להיות לפופולרי ברחבי האימפריה. עם השינויים הפוליטיים, החברתיים, הדמוגרפיים, הדתיים ואף האקולוגיים שפקדו את ארץ-ישראל מהמאה ה-7 לסה"נ ואילך, תעשיית היין המפותחת והמשגשגת מתחילה לדעוך עד הגבלתה למנזרים בקנה מידה מצומצם. ייצור היין בהיקף תעשייתי קם לתחיה רק עם קום מדינת ישראל.

האתר הארכיאולוגי נשר-רמלה ממוקם בעמק לוד, חמישה ק"מ דרומית-מזרחית לערים המודרניות לוד ורמלה. בעשור האחרון נערכות באתר חפירות ארכיאולוגיות נמרצות מטעם המכון לארכיאולוגיה באוניברסיטת חיפה, ע"י שלמה קול-יעקוב וכותב שורות אלה ובמימון נשר מפעלי מלט ישראלים. במהלך נחשפו 14 גתות מתקופות שונות: חמש מהתקופה הפרסית, שתיים מהתקופה הרומית הקדומה ושבע מהתקופה הביזאנטית. הכמות והמגוון של המתקנים מדגימים היטב את תולדות התפתחות ייצור היין בארץ-ישראל. נוסף על כך, השתמרות נדירה של חלק מהמתקנים תורמת להבנת התפעול של מתקנים אלו.

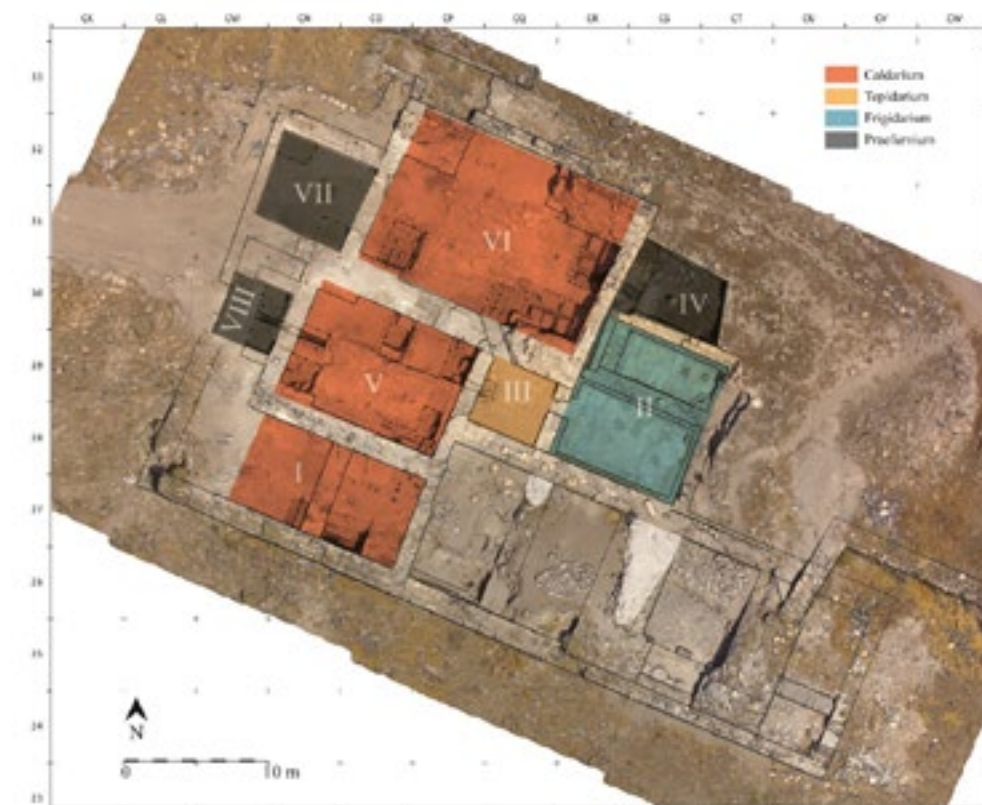
בית המרחץ הדרומי בסוסיתא גב' ארלטה קובלבסקה וד"ר מיכאל איזנברג

המכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן, אוניברסיטת חיפה

ההרצאה מציגה תוצאות של למעלה מעשור של חפירות בבית המרחץ הדרומי בהיפוס-סוסיתא, כולל דיון בממצאים, מחקר חומרי ושיטות הבנייה ולבסוף שחזור של תכנית המכלול.

בשנה 2005, במהלך מחקר ביצורי החומה הדרומית של סוסיתא, התגלו שרידים של בית מרחץ. מאז המכלול נחפר במהלך כעשר עונות חפירה. עד כה נחשפו כ-62% משטח בית המרחץ: ארבעה חללים עם רצפה כפולה (חדרי חמים), חלל אחד עם בריכת מים קרים ושלושה חדרי תנורים. בית המרחץ נבנה במאה ה-2 לספירה בהתאם למגבלות המצוק ומערכת הביצורים שקדמה לו. לפחות שני שלבי בנייה מובחנים בבית המרחץ בטרם חדל לתפקד וזאת לא יאוחר מראשית המאה ה-3. בשני שלבי הבנייה נעשה שימוש בחומרי בנייה ושיטות בנייה מקומיות. בהתאם למקובל, הרצפות והקירות צופו באריחי שיש והחללים עוטרו במלאכת כיוור ופסלי שיש. בית המרחץ לא נפל בהדרגה מבתי מרחץ רומיים עשירים במרכז האימפריה. ממצאים שהועלו מתעלות הניקוז מרמזים על הפעילות החברתית שהתקיימה בבית המרחץ וגם זו אינה שונה מבתי המרחץ האחרים באימפריה הרומית.

בית המרחץ הדרומי בסוסיתא מעיד על אופייה התרבותי הרומי של סוסיתא ועל חיי היום-יום של אזרחיה במאות הראשונות לספירה, עת הייתה סוסיתא בשיא שגשוגה. בית המרחץ בסוסיתא הוא מבין המכלולים הבודדים שהשימוש בהם אינו נמשך אל תוך התקופה הביזאנטית. כפועל יוצא מכך היא מאפשרת מחקר השוואתי לבתי מרחץ ציבוריים במרחב הארץ-ישראלי והסורי ובכללם לדקפוליס. המחקר מתמקד בנייתו השוואתי של שיטות וחומרי

הבנייה, הנדסת המים והחימום, ולבסוף בניסיון לאפיין את תרבות הרחצה המקומית אל מול מכלולי רחצה ציבוריים במזרח הרומי.

איור 1: בית המרחץ הדרומי. תצלום מיושר הכולל סימון החללים ותפקודם (פוטוגרמטריה א' גרשטיין)

